

1. Συνταγματική κατοχύρωση της οικονομικής ελευθερίας

Το ισχύον Σύνταγμα του 1975, 1986, 2001, στο άρθρο 5 παρ. 1, κατοχυρώνει ρητά τη γενική οικονομική ελευθερία, στην οποία υπάγεται κάθε άλλη μη ρητώς προστατευόμενη ή ρυθμιζόμενη οικονομική δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. προβλέπει ότι : «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Η διάταξη αυτή ανήκει στις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος, οι οποίες δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1.

Η αναφερθείσα διάταξη αφορά, βέβαια, στη συμμετοχή στην οικονομική ζωή, η οποία, όμως, δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την παράλληλη ύπαρξη της οικονομικής ελευθερίας, καθώς μάλιστα συνδέεται με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Άλλωστε, η άποψη περί κατοχυρώσεως της οικονομικής ελευθερίας στο άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. βρίσκει έρεισμα και στη νομολογία¹. Υπό τα προϊσχύσαντα Συντάγματα, θεωρία και νομολογία² θεμελίωσαν την οικονομική ελευθερία στη διάταξη του άρθρου 4, στην οποία προστατεύεται ως απαραβίαστη η προσωπική ελευθερία *stricto sensu*.

¹ ΣτΕ 1212/1994, ΣτΕ 2779/1994, ΣτΕ 1898/1995

² ΣτΕ 2112/1963

Άλλες συνταγματικές διατάξεις εγγυώνται ειδικές πλευρές της οικονομικής ελευθερίας, όπως την ελευθερία χρήσεως και διαθέσεως της ιδιοκτησίας (άρθρο 17) ή την ελευθερία της εργασίας (άρθρο 22). Επομένως, η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 εφαρμόζεται μόνο επικουρικά, προκειμένου δηλαδή να κατοχυρώσει τις, μη τυγχάνουσες προστασίας από ειδικές διατάξεις του Συντάγματος, εκφάνσεις της οικονομικής ελευθερίας. Πρόκειται κυρίως για την ιδιωτική αυτονομία και, μάλιστα, την ελευθερία των συμβάσεων, την ελευθερία των κερδοσκοπικών ενώσεων (πλην των συνεταιρισμών), την ελευθερία του ανταγωνισμού³, την ελευθερία εργασίας (άλλο είναι το κοινωνικό δικαίωμα εργασίας του άρθρου 22 παρ. 1 Συντ.)⁴ κλπ.

Ως «δικαιώματα των άλλων» νοούνται όχι μόνο τα εκ του άρθρου 5 παρ. 1 όμοια δικαιώματα, αλλά, γενικότερα, όλα τα ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου δικαιώματα, τα οποία αναγνωρίζονται στους τρίτους. Ως «Σύνταγμα» θα πρέπει να θεωρηθούν, εκτός του συνόλου των κανόνων που απορρέουν από το συνταγματικό κείμενο, και οι θεμελιώδεις αρχές που αυτό καθιερώνει, όπως η δημοκρατική αρχή, η αρχή του κράτους δικαίου κλπ. Ως «χρηστά ήθη» νοούνται οι κανόνες κοινωνικής ηθικής με το περιεχόμενο που τους αποδίδεται βάσει των διδαγμάτων της κοινής πείρας και του θετικού δικαίου. Ορθότερη θεωρείται η άποψη⁵ ότι στην παρ. 1 εμπίπτουν όχι μόνο φυσικά πρόσωπα, αλλά και τα νομικά

³ Π.Δ.Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β΄*, 1991, σελ.992

⁴ Π.Ι.Παραράς, *Σύνταγμα και ΕΣΔΑ*, 1996, σελ.46 - αντίθετα Π.Δ.Δαγτόγλου, *ό.π.*, σελ.996, υπ.2

⁵ Π.Ι.Παραράς, *ό.π.*, σελ.46

πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (ομόρρυθμες εταιρίες, ετερόρρυθμες εταιρίες, εταιρίες περιορισμένης ευθύνης κλπ), τα οποία ασκούν επαγγελματική δραστηριότητα, αφού έτσι «συμμετέχουν στην οικονομική ζωή της χώρας», καθώς και οι αλλοδαποί⁶.

2. Συνταγματική κατοχύρωση της συμβατικής ελευθερίας

Από την οικονομική ελευθερία, την οποία κατοχυρώνει το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ., απορρέει η ελευθερία των συμβάσεων. Ο άνθρωπος απολαμβάνει την πραγματική ελευθερία έναντι των συνανθρώπων του μόνο υπό την προϋπόθεση ότι αυτοί δεν δύνανται να τον δεσμεύσουν χωρίς τη συγκατάθεσή του, την οποία μπορεί να δώσει είτε με μονομερή δικαιοπραξία, είτε, κυρίως, στο πλαίσιο μιας σύμβασης. Η εξάρτηση της συνάψεως και του περιεχομένου της δικαιοπραξίας και, ιδιαίτερα, της σύμβασης από την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου καταφάσκει την ελευθερία του, γεγονός που επιτρέπει τη λογική συναγωγή της

⁶ Ερμηνεία στηριζόμενη στον όρο «έκαστος» της εν λόγω συνταγματικής διατάξεως

δικαιοπρακτικής ελευθερίας και, μάλιστα, της ελευθερίας των συμβάσεων από την ελευθερία του ανθρώπου.

Η ελευθερία των συμβάσεων αναλύεται σε ελευθερία συνάψεως ή μη της συμβάσεως⁷, ελευθερία επιλογής του αντισυμβαλλομένου και ελευθερία καθορισμού του περιεχομένου της⁸. Βάσει των στοιχείων αυτών, προκύπτει ότι, καταρχήν, κανείς δε μπορεί να αναγκασθεί να συνάψει σύμβαση παράγουσα υποχρεώσεις εις βάρος του ή να ανανεώσει προϋπάρχουσα σύμβαση αντίθετα προς τη θέλησή του, ούτε μπορεί να δεσμευθεί από σύμβαση μεταξύ τρίτων προσώπων⁹. Επίσης, συνάγεται ότι δεν είναι δυνατό να επιβληθεί σε κανέναν να καταγγείλει μια σύμβαση χωρίς να το θέλει¹⁰. Όμως, η ελευθερία των συμβάσεων εμπεριέχει την παραδοχή ότι το αυτοπροσδιοριζόμενο πρόσωπο μπορεί έγκυρα να αυτοδεσμευθεί και να αναλάβει την παρεπόμενη υποχρέωση σεβασμού της αυτοδεσμεύσεώς του (*pacta sunt servanda*), κάτι που σημαίνει ότι δε μπορεί να καταγγείλει μονομερώς μια σύμβαση, χωρίς την ύπαρξη σχετικής προβλέψεως σε αυτή. Επομένως, εντός των ορίων του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ., έκαστος δικαιούται να αρνηθεί να συνάψει μια σύμβαση, γενικά ή με ορισμένο αντισυμβαλλόμενο ή με ορισμένο περιεχόμενο.

Παρεκκλίσεις από την ελευθερία των συμβάσεων παρουσιάζονται κυρίως στις περιπτώσεις των φυσικών ή νομικών μονοπωλίων και στο εργατικό και

⁷ ΣΤΕ 2944/1980

⁸ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', 1991, σελ. 998

⁹ ΣΤΕ 1202/1980

¹⁰ Ειρηναθ 2317/1980

κοινωνικό ασφαλιστικό δίκαιο. Οι παρεκκλίσεις αυτές άλλοτε αποτελούν σύμφωνες με το Σύνταγμα εξαιρέσεις, θεμελιωμένες στους προβλεπομένους στο άρθρο 5 παρ. 1 περιορισμούς, και άλλοτε αποτελούν παραβάσεις του Συντάγματος. Σε κάθε περίπτωση, ο νομοθέτης οφείλει να σέβεται τους «περιορισμούς των περιορισμών» των ατομικών δικαιωμάτων.

3.Μεταγενέστερη επέμβαση νομοθέτου στο περιεχόμενο συμβάσεως- Διοικητικές συμβάσεις- Κατάχρηση συμβατικής ελευθερίας

Ασυμβίβαστη με τη συμβατική ελευθερία είναι, κατ' αρχήν, η μεταγενέστερη επέμβαση του νομοθέτου στο περιεχόμενο συναφθείσης συμβάσεως, σε βάρος ενός των συμβαλλομένων. Κατ' εξαίρεση, θεωρείται δικαιολογημένη σε περίπτωση καταχρήσεως του εκ της συμβάσεως δικαιώματος ή ασκήσεως της συμβατικής ελευθερίας σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρεπείας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας. Πρόκειται για περιπτώσεις θέσεως ορίων εκ μέρους του ιδίου του Συντάγματος (άρθρα 25 παρ. 3 και 106 παρ. 2 Συντ.)¹¹.

Παρά τον ιδιόμορφο χαρακτήρα τους, συμβάσεις αποτελούν και οι διοικητικές συμβάσεις, τις οποίες συνάπτει η Διοίκηση με ιδιώτες, προτιμώντας τη

¹¹ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', 1991, σελ.998

διμερή συμφωνία από τη μονομερή διοικητική πράξη, για την καλύτερη ικανοποίηση των επιδιωκομένων σκοπών. Επομένως, συμβατική ελευθερία απολαμβάνει και ο αντισυμβαλλόμενος της Διοικήσεως, με αποτέλεσμα η σύναψη, διαμόρφωση και καταγγελία τους να απαιτεί, κατ' αρχήν, τη σύμπτωση των βουλήσεων των δύο συμβαλλομένων. Επειδή, όμως, κυρίαρχη θέση στις συμβάσεις αυτές έχει, εν γνώσει του ιδιώτου αντισυμβαλλομένου, το δημόσιο συμφέρον, εμφανίζονται στις περιπτώσεις αυτές ιδιαιτερότητες. Έτσι, υπό προϋποθέσεις αναπτυσσόμενες στα πλαίσια του διοικητικού δικαίου¹², το δημόσιο συμφέρον αποτελεί το δικαιολογητικό λόγο για τη μονομερή, εκ μέρους της Διοικήσεως, αναθεώρηση και λύση της διοικητικής συμβάσεως. Επομένως, δεν πρόκειται για παραβιάσεις της συμβατικής και, γενικότερα, της οικονομικής ελευθερίας¹³.

Στις συμβάσεις αυτές ρόλο παίζει και η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του ιδιώτου¹⁴. Κατ' αρχήν, η εμπιστοσύνη του ιδιώτου έναντι του νομοθέτου, ως προς την πλήρη αποχή του από οποιαδήποτε επέμβαση σε υφιστάμενες συμβάσεις, δεν είναι δικαιολογημένη. Αντίθετα, η εμπιστοσύνη αυτή προστατεύεται και ο σεβασμός υφισταμένης συμβάσεως εκ μέρους του νομοθέτου απαιτείται, όταν ειδικά κίνητρα, δημιουργηθέντα από το Κράτος για να παρακινήσουν τον ιδιώτη στη σύναψη της συμβάσεως, πράγματι

¹² Π.Δ.Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, Β' έκδοση, 1984, αρ. 726 επ.

¹³ ΣτΕ 276/1986

¹⁴ Π.Δ.Δαγτόγλου, ό.π., σελ.999

απετέλεσαν το κινούν αίτιο της δράσεως του ιδιώτου, καθώς μάλιστα το Κράτος ενέκρινε τη συγκεκριμένη σύμβαση. Η δημιουργούμενη στην περίπτωση αυτή ειδική σχέση παροχής-αντιπαροχής μεταξύ Κράτους – ιδιώτου και η εμπιστοσύνη του ιδιώτου έναντι του Κράτους για τη διατήρηση των κινήτρων καθιστούν εμφανή την ανάγκη προστασίας του ιδιώτου. Η ανάγκη προστασίας της εμπιστοσύνης αυτής, όμως, κάμπτεται, όταν ο νομοθέτης επεμβαίνει ρυθμιστικά σε βάρος υφισταμένων συμβάσεων, προς ικανοποίηση ειδικού, επιτακτικού και υπερέχοντος δημοσίου συμφέροντος, π.χ. προστασία της δημοσίας υγείας¹⁵.

Τα άκρα όρια της συμβατικής ελευθερίας χαράσσονται στο σημείο, όπου αρχίζει η απαγορευμένη από το Σύνταγμα κατάχρησή της¹⁶ (άρθρο 25 παρ. 3 Συντ.), όπως συμβαίνει, άλλωστε, και με όλα τα ατομικά δικαιώματα. Τέτοια κατάχρηση παρατηρείται κυρίως σε περίπτωση επιχειρήσεων μονοπωλιακών ή κατεχουσών στην αγορά δεσπόζουσα θέση, όταν αυτές αρνούνται αδικαιολόγητα να παρέχουν ή παρέχουν υπό αδικαιολόγητα επαχθείς όρους ζωτικής σημασίας αγαθά ή υπηρεσίες¹⁷. Ζωτικής σημασίας αγαθά και υπηρεσίες είναι π.χ. η ύδρευση, η αποχέτευση, η χορήγηση ηλεκτρικής ή άλλης ενεργείας, η παροχή ταχυδρομικών, τηλεπικοινωνιακών ή μεταφορικών υπηρεσιών κλπ. Απόρροια της συνταγματικής απαγορεύσεως καταχρηστικής ασκήσεως της ελευθερίας συμβάσεως αποτελούν οι διατάξεις της αγορανομικής νομοθεσίας. Συγκεκριμένα,

¹⁵ Π.Δ.Δαγτόγλου, Γνωμοδότηση, ΝοΒ, 1981, σελ.1381

¹⁶ Π.Α.Παπανικολάου, Κατάχρηση της συμβατικής ελευθερίας, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, 1986

¹⁷ Π.Δ.Δαγτόγλου, ό.π., σελ.1000

στο άρθρο 31 του Αγορανομικού Κώδικα προβλέπεται η απαγόρευση και ο ποινικός κολασμός της αδικαιολογήτου αρνήσεως πωλήσεως εμπορευμάτων και υπηρεσιών, που εξυπηρετούν βιοτικές ανάγκες. Αντίθετα, όταν δεν πρόκειται για αγαθά και υπηρεσίες ζωτικής για το σύνολο σημασίας, συντελείται αντισυνταγματική παραβίαση της ελευθέρως, κατά το Σύνταγμα, ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Επομένως, με την επιβολή αγορανομικού ελέγχου, περιορίζεται τόσο η εξουσία καθορισμού της οικονομικής αξίας (της τιμής), όσο και η εξουσία διαθέσεως του αγαθού. Ο οδηγός ταξί δεν δικαιούται να αρνηθεί τη μεταφορά προσώπων, ο πρατηριούχος βενζίνης δεν δύναται να αρνηθεί την παροχή βενζίνης κλπ. Το «ιδιωτικό» συναλλακτικό δίκαιο δεν αποτελεί κλάδο δικαίου ανεξάρτητο από το «δημόσιο» αγορανομικό δίκαιο¹⁸.

¹⁸ Α.Γ.Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ', 2001, σελ.1110

4.Συναλλακτικός χώρος-Συναλλακτικές σχέσεις-Συναλλακτική

εξουσία

Η αδιαφοροποίητη αναφορά σε «συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας» ενέχει, ως ένα βαθμό, στοιχεία ιδεολογήματος¹⁹. Η συμμετοχή και, κατ' επέκταση, η πραγματική συμβατική ελευθερία βρίσκονται σε σχέση αναλογίας προς τα μέσα διαπραγματεύσεως και επιβολής της ίδιας βουλήσεως. Ο οικονομικός χώρος και ο, μερικότερος αυτού, συναλλακτικός χώρος αποτελούν πεδίο εμφανίσεως διαφοροποιήσεων και ανισοτήτων. Για παράδειγμα, διαφορετική ικανότητα επιτεύξεως ικανοποιητικής συμμετοχής έχει ο εμφανιζόμενος στην αγορά ως ιδιοκτήτης μέσω παραγωγής από τον προσφέροντα απλώς την εργατική του δύναμη.

Ο συναλλακτικός χώρος μπορεί να αναλυθεί σε δύο επίπεδα, συνδεδεμένα αλλά, ταυτόχρονα, και διαφοροποιούμενα μεταξύ τους. Πρόκειται για τον συναλλακτικό-καταναλωτικό χώρο (- δίκαιο) και τον συναλλακτικό-επιχειρηματικό χώρο (- δίκαιο)²⁰. Ο πρώτος αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ των επιχειρηματικών (επιχειρηματία- επιχειρηματικού κοινού), μεταξύ των εμπόρων, και είναι από την άποψη αυτή εμπορικό δίκαιο. Ο δεύτερος αφορά στις σχέσεις επιχειρηματία – καταναλωτικού κοινού. Παρόλο που και στα δύο αυτά επίπεδα

¹⁹ Κ.Χ.Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1998, σελ.167

²⁰ Α.Γ.Δημητρώπουλος, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία, 1981/82, σελ.283

ανακύπτει η ανάγκη εφαρμογής των αμυντικών δικαιωμάτων, αυτή καθίσταται περισσότερο εμφανής στον καταναλωτικό χώρο, όπου οι παραβιάσεις αμυντικών δικαιωμάτων και η δημιουργία ανισοτήτων εμφανίζονται πιο συχνά. Ενώ, δηλαδή, στον επιχειρηματικό χώρο η εξουσία καθορισμού της τιμής, όπου υπάρχει, αποτελεί προϋπόθεση της μεταξύ των εμπόρων σχέσεως, στον καταναλωτικό χώρο δε συμβαίνει το ίδιο. Όταν προσφέρονται στο κοινό αγαθά ή υπηρεσίες σε προκαθορισμένες ή ορισμένες τιμές, η συναλλακτική ελευθερία, τόσο με την έννοια του καθορισμού της τιμής όσο και με την έννοια της επιλογής του αντισυμβαλλομένου, καταργείται *de facto*.

Τα φαινόμενα αυτά είναι απότοκος της δημιουργίας εξουσιαστικών σχέσεων στα πλαίσια του συναλλακτικού χώρου. Η απόλυτη αντίληψη της συμβατικής ελευθερίας προϋποθέτει όχι μόνο τη νομική, αλλά και την οικονομική ισότητα των συμβαλλομένων. Αρχικά, η ταυτόχρονη ύπαρξη νομικής και οικονομικής ισότητας αποτελούσε γεγονός, με αποτέλεσμα να μη δημιουργούνται προβλήματα. Οι αλλαγές, όμως, που έλαβαν χώρα στην οικονομική ζωή και, κυρίως, η υπερβολική συγκέντρωση κεφαλαίου και η δημιουργία μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών καταστάσεων μετατόπισε το βάρος και έγειρε την πλάστιγγα. Η ικανότητα διαπραγματεύσεων επί ίσοις όροις αλλοιώθηκε, με το συνακόλουθο διαχωρισμό των οικονομικά ισχυροτέρων από τους οικονομικά ασθενεστέρους. Οι οικονομικά ισχυρότεροι έχουν τη δυνατότητα να επιβάλλουν ουσιαστικά τη βούλησή τους και να διαμορφώνουν τη συμβατική σχέση μονομερώς, περιορίζοντας και εκμηδενίζοντας την αντίστοιχη συμβατική ελευθερία του

αντισυμβαλλομένου. Έτσι, η συναλλακτική εξουσία, ως εξουσία οικονομικής φύσεως, που απορρέει από τη σχέση προσώπου προς πράγμα, τείνει να μετατραπεί σε εξουσία πάνω σε πρόσωπα, γεγονός ανεπίτρεπτο σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία.

5. Εφαρμογή αμυντικής ενεργείας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις συναλλακτικές σχέσεις

Τα σύγχρονα οικονομικά δεδομένα, που οδηγούν στη δημιουργία μιας πραγματική καταστάσεως ουσιωδώς διαφόρου της απαιτούμενης για την πραγμάτωση της συναλλακτικής ελευθερίας, καθιστούν αναγκαία την επέμβαση των αμυντικών δικαιωμάτων. Το αμυντικό περιεχόμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων ανάγεται στη διαφύλαξη του ανθρώπου από επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων του²¹. Αμυντική διάσταση έχουν όλα τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα. Ο απόλυτος (erga omnes) χαρακτήρας των δικαιωμάτων αυτών συνεπάγεται την υποχρέωση κάθε παράγοντα της εννόμου τάξεως να μην προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Η αμυντική ενέργεια

²¹ Α.Γ.Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', 2001, σελ.882

εμπεριέχει αξίωση, τόσο κατά της κρατικής, όσο και κατά της ιδιωτικής εξουσίας, προς παράλειψη ή πράξη, ώστε να αποτρέπεται η επιθετική-προσβλητική των συνταγματικών δικαιωμάτων συμπεριφορά.

Η εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων στις μεταξύ των ιδιωτών σχέσεις συνιστά λογικό επακόλουθο της επελεύσεως μεταβολής της εννόμου τάξεως. Η προγενεστέρα ατομικιστική έννομος τάξη, η οποία ενστερνιζόταν τη διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου και καθιέρωνε το κράτος αποχής, συνεπαγόταν τη συνταγματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων μόνο έναντι των κρατικών προσβολών. Αντίθετα, στις ιδιαίτερα ευαίσθητες μεταξύ των ιδιωτών σχέσεις, τα συνταγματικά δικαιώματα δεν ανέπτυσαν προστατευτική-αμυντική ενέργεια. Υπό τη σύγχρονη, όμως, μορφή της εννόμου τάξεως του κοινωνικού ανθρωπισμού, η απόλυτη αμυντική ενέργεια, το απαραβίαστο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, προκύπτει από το απαραβίαστο της ανθρωπίνης αξίας. Επομένως, τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα, ως συνταγματικές εξειδικεύσεις της αρχής του απαραβίαστου της ανθρωπίνης αξίας (καταστατική αρχή της εννόμου τάξεως), αναπτύσσουν απόλυτη ενέργεια στις μεταξύ των πολιτών σχέσεις, με αποτέλεσμα να εμποδίζουν τη δημιουργία εξουσιαστικών σχέσεων, προσβλητικών της ανθρωπίνης αξίας

Στο χώρο των συναλλαγών η απόλυτη ενέργεια των αμυντικών δικαιωμάτων στρέφεται κατά του «ιδιωτικού νομοθέτου»²². Η παρεχόμενη στα άτομα, λόγω της ελευθερίας των συναλλαγών, ικανότητα να θέτουν κανόνες δικαίου με μόνη

²² Α.Γ.Δημητρόπουλος, ό.π., σελ.1108

τη συμφωνία των ιδιωτικών τους βουλήσεων λειτουργεί ευνοϊκά για τον οικονομικά ισχυρότερο, σε περίπτωση εκλείψεως της πραγματικής ισότητας των συμβαλλομένων. Η απουσία πραγματικής ικανότητας διαπραγματεύσεων ισοδυναμεί με κατάργηση της συναλλακτικής ελευθερίας. Στο σημείο αυτό επεμβαίνει διορθωτικά η αμυντική ενέργεια των αμυντικών δικαιωμάτων, η οποία στρέφεται προς την κατεύθυνση τόσο του οικονομικά ισχυροτέρου, όσο και του οικονομικά ασθενέστερου. Συγκεκριμένα, αφαιρεί από τον υφιστάμενο την εξουσία οικονομικά ασθενέστερο την εξουσία ρύθμισης των αναγομένων στο περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων θεμάτων. Θέτει, δηλαδή, ουσιαστικά τα θέματα αυτά «εκτός συναλλαγής» και, αποστερώντας τον οικονομικά ασθενέστερο από την εξουσία διαθέσεώς τους, εμποδίζει τον οικονομικά ισχυρότερο να εκμεταλλευτεί την υπεροχή του και να επιβάλει τους δικούς του όρους. Αφού η οικονομική πραγματικότητα μπορεί να οδηγήσει στην εκμετάλλευση και την εξουσία του προσώπου από πρόσωπο, ένα ελάχιστο περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να μένει εκτός συναλλαγής, προκειμένου να μην είναι δυνατή η καπήλευσή του από τον αντισυμβαλλόμενο.

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν επιτελεί ρόλο εχθρικό και βλαπτικό της συναλλακτικής ελευθερίας. Αντίθετα, η θεσμική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων ενεργεί διορθωτικά σε περιπτώσεις de facto κατάργησης της συναλλακτικής ελευθερίας. Συναλλακτική ελευθερία και αμυντικά δικαιώματα διαπλέκονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτυγχάνεται η απαιτούμενη στο χώρο των συναλλαγών

ισορροπία, προς αποφυγή εξουσιαστικών, σε βάρος προσώπων, σχέσεων. Σε κάθε περίπτωση, ερευνάται το αιτιώδες ή αναιτιώδες των περιορισμών, το οποίο εξαρτάται από τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού. Αν ανάμεσα στο περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης συναλλακτικής σχέσης υπάρχει αιτιώδης συνάφεια (ομοιογένεια), τότε είναι επιτρεπτοί οι (απλοί) περιορισμοί, ακριβώς διότι δεν είναι από τα πράγματα δυνατή η εφαρμογή του γενικού αμυντικού περιεχομένου. Αντίθετα, εφόσον ανάμεσα στα δύο περιεχόμενα δεν υπάρχει σχέση αιτιώδους συνάφειας (ανομοιογένεια), απαγορεύεται ο περιορισμός του γενικού αμυντικού περιεχομένου, ακριβώς διότι είναι δυνατή η εφαρμογή του. Γενικά, επιτρέπονται οι αιτιώδεις και απαγορεύονται οι αναιτιώδεις περιορισμοί.

6. Η εξουσία του εκμισθωτού και του επιχειρηματία

Ειδικότερες μορφές εξουσιαστικών σχέσεων στο συναλλακτικό χώρο, με ιδιαίτερη πρακτική σπουδαιότητα, αποτελούν η εξουσία του εκμισθωτού και η εξουσία του επιχειρηματία.

Η, οικονομικής φύσεως, εξουσία του εκμισθωτού αποτελεί εξουσία του προσώπου πάνω σε συγκεκριμένο πράγμα, στην ιδιοκτησία του πράγματος. Με την επιβολή αγορανομικού ελέγχου στα ακίνητα, τα χρησιμοποιούμενα για

επαγγελματική στέγη ή κατοικία, επέρχεται περιορισμός της εξουσίας του εκμισθωτού επί του μισθίου, με την έννοια της περιστολής της δυνατότητας καθορισμού της τιμής του μισθίου (μισθώματος). Ελλοχεύει, όμως, ο κίνδυνος μετατροπής της επί του ακινήτου εξουσίας του ιδιοκτήτου σε εξουσία επί προσώπου και, συγκεκριμένα, του μισθωτού. Η συναφθείσα σύμβαση, η οποία είναι δυνατόν να περικλείει ιδιαίτερα επαχθείς για το μισθωτή όρους, καθιστά τον εκμισθωτή παντοδύναμο, με την έννοια της μονομερούς, ουσιαστικά, επιβολής της βουλήσεώς του. Για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα αυτά, τα οποία προκαλεί η ex contractu εξουσία του εκμισθωτού, γίνεται επίκληση των γενικών ρητρών της καλής πίστεως και των συναλλακτικών ηθών. Οι παρεχόμενες με τον τρόπο αυτό λύσεις δε διαφέρουν από τις αντίστοιχες, που επιτυγχάνονται με την άμεση χρήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Κατά συνέπεια, ως ενδεδειγμένη οδός προβάλλει αναμφισβήτητα η συνδυασμένη εφαρμογή των διατάξεων τόσο του Συντάγματος, όσο και του κοινού δικαίου²³.

Η εξουσία του επιχειρηματία υφίσταται υπό τη μορφή της εξουσίας καθορισμού των τιμών και της εξουσίας διαθέσεως του πράγματος. Οι αγορανομικού δικαίου διατάξεις ενεργούν κι εδώ περιοριστικά. Τα συνταγματικά δικαιώματα αποτελούν δεσμεύσεις, προκειμένου η οικονομικής φύσεως εξουσία του επιχειρηματία, ως εξουσία προσώπου επί πράγματος ή επιτελουμένου έργου, να μη λάβει διαπροσωπικό χαρακτήρα, πράγμα ανεπίτρεπτο από την αρχή του απαραβίαστου της ανθρωπίνης αξίας (άρθρο 2 παρ.1 Συντ.). Συγκεκριμένα,

²³ Α.Γ.Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ', 2001, σελ. 1110

απαγορεύονται οι διακρίσεις βάσει κριτηρίων αντιθέτων προς το Σύνταγμα, όπως το φύλο, η εθνικότητα κτλ. Για παράδειγμα, προσβάλλει το αμυντικό δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική ζωή και, κατά συνέπεια, συνιστά απαγορευμένη συμπεριφορά η άρνηση εμπόρου λιανικής πωλήσεως τροφίμων να πωλήσει τρόφιμα σε αλλοδαπό. Πεδίο εμφανίσεως της εξουσίας του επιχειρηματία αποτελούν τόσο ο επιχειρηματικός (σχέσεις μεταξύ επιχειρηματιών), όσο και ο συναλλακτικός (καταναλωτικές σχέσεις) χώρος. Η εκμεταλλευτική δύναμη είναι δυνατόν να μετατρέπεται σε πολιτική εξουσία, σε εξουσία ασκήσεως φυλετικής πολιτικής κτλ.²⁴

7.Τα μονοπώλια

Ειδικότερα μορφή εξουσιάσεως στο συναλλακτικό χώρο εμφανίζεται στην περίπτωση των μονοπωλίων. Η εξουσία των μονοπωλίων αποτελεί το κατ'εξοχήν πεδίο εφαρμογής της αμυντικής ενεργείας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο συναλλακτικό χώρο. Πράγματι, οι μονοπωλιακές καταστάσεις στην οικονομία δημιουργούν προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οι οποίες, όμως, έχουν την ιδιορρυθμία ότι είναι αποτέλεσμα, κατά κανόνα, νομίμου και όχι παρανόμου

²⁴ Α.Γ.Δημητρόπουλος, ό.π. , σελ.1110

δράσεως²⁵. Ο κοινός νομοθέτης λαμβάνει μέτρα για την απομάκρυνση του κινδύνου, που προέρχεται από τα οικονομικά μονοπώλια.

Το Σύνταγμα επιτρέπει την αναγκαστική εξαγορά επιχειρήσεων (ή την αναγκαστική συμμετοχή του κράτους ή άλλων δημοσίων φορέων), οι οποίες έχουν μονοπωλιακό χαρακτήρα (άρθρο 106 παρ. 3-6 Συντ.). Επίσης, κυρίως οι νόμοι για τις δημόσιες επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν κατά κανόνα (τα μόνα στην Ελλάδα) μονοπώλια²⁶, θεμελιώνουν υποχρέωση του μονοπωλιακού προμηθευτού ή αξίωση του καταναλωτού περί παροχής ζωτικών αγαθών ή υπηρεσιών. Επιπλέον, δυνατή είναι η νομοθετική πρόβλεψη της υποχρέωσης ελευθέρων επαγγελματιών, οι οποίοι παρέχουν κοινωνικά ιδιαίτερα σημαντικές υπηρεσίες (π.χ. ιατρούς ή δικηγόρους), να προβαίνουν στην παροχή των υπηρεσιών αυτών κατ' αρχήν σε οποιονδήποτε²⁷.

Δυσχέρειες και αμφισβητήσεις γεννά το ζήτημα εάν και σε ποιο βαθμό είναι δυνατή η θεμελίωση απευθείας στο Σύνταγμα αξιώσεως συνάψεως συμβάσεως²⁸, κάτι που, κατ' αρχήν, δε συμβιβάζεται με την ελευθερία των συμβάσεων. Δυνατότητα θεμελιώσεως μιας τέτοιας αξιώσεως παρέχει το άρθρο 106 παρ 2 Συντ., στο οποία απαντάται η θεσμική εγγύηση της οικονομικής

²⁵ Α.Γ.Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ', 2001, σελ.1110

²⁶ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', 1991, σελ.1001

²⁷ π.χ. άρθρο 47 παρ.1 Κώδικα Δικηγόρων

²⁸ Για την εξέταση των δυνατοτήτων νομοθετικής θεμελιώσεως στα άρθρα 919 ή 281 ΑΚ βλ. Π.Α.Παπανικολάου, Κατάχρηση της συμβατικής ελευθερίας, 1986, σελ.27 επ.(47 επ.), ο οποίος καταλήγει υπέρ της τελευταίας λύσεως

πρωτοβουλίας. Το άρθρο 106 παρ. 2 Συντ. προβλέπει ότι : «η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρεπείας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας». Επομένως, για τη θεμελίωση μιας τέτοιας αξιώσεως, απαιτείται η σωρευτική συνδρομή των εξής προϋποθέσεων²⁹:

α. Να πρόκειται για παροχή αγαθών ή υπηρεσιών ζωτικής για το κοινωνικό σύνολο σημασίας.

β. Να εξαρτάται η παροχή αυτή από αντισυμβαλλόμενο, που αποτελεί (ιδιωτικό ή κρατικό) μονοπώλιο ή κατέχει δεσπόζουσα θέση στην αγορά.

γ. Να μην είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση δικαιολογημένη η άρνηση παροχής αγαθών ή υπηρεσιών.

8. Σχέση κοινωνικού συμφέροντος και συνταγματικών δικαιωμάτων

Για τη συνταγματική θεμελίωση του κοινωνικού ελέγχου και της κοινωνικοποίησεως της παραγωγής έχει ιδιαίτερα σημασία να τονισθεί ότι στο σύστημα των οικονομικών εγγυήσεων, που αφορούν στην οικονομική ζωή, το κοινωνικό συμφέρον έχει τουλάχιστον ισότιμη θέση με τα συνταγματικά δικαιώματα του ατόμου (οικονομική ελευθερία, επαγγελματική ελευθερία,

²⁹ Π.Δ.Δαγτόγλου, ό.π., σελ.1001

ιδιοκτησία, κοινωνικά δικαιώματα οικονομικού χαρακτήρα). Όπως γίνεται γενικά αποδεκτό σήμερα, η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων αυτών του ατόμου δεν συνεπάγεται τον εκ του Συντάγματος αποκλεισμό κάθε οικονομικού συστήματος μη στηριζόμενου στην οικονομική ελευθερία και την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Η ενεργός συμμετοχή του κράτους δεν λαμβάνει απαραίτητα θέση επικουρική απέναντι στην ιδιωτική πρωτοβουλία στον τομέα της οικονομικής παραγωγής. Αντίθετα, ο ρόλος των εγγυήσεων της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας είναι ανασχετικός, με την έννοια ότι σχετικοποιούν τη δυνατότητα επιβολής ενός συστήματος πλήρως δημοσιοποιημένης ή κοινωνικοποιημένης οικονομίας. Το Σύνταγμα δεν «παίρνει θέση» υπέρ ή κατά ενός ορισμένου οικονομικού συστήματος, αλλά αφήνει την απόφαση αυτή στο νομοθέτη, που απολαμβάνει μεγάλη σχετική ελευθερία κινήσεως³⁰. Βάσει των προαναφερθέντων, αποκρούεται η αρχή της επικουρικότητας του κράτους και υιοθετείται η αρχή της (σχετικής) ουδετερότητας του Συντάγματος έναντι των οικονομικών συστημάτων³¹.

Ως προς τη διαπλοκή των οικονομικού περιεχομένου συνταγματικών δικαιωμάτων του ατόμου (ιδιοκτησία, οικονομική ελευθερία κλπ) με το συνταγματικά προστατευόμενο³² κοινωνικό συμφέρον, μπορούν να διακριθούν

³⁰ Π.Δ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', 1991, σελ.1022

³¹ Α.Ι.Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα, Α'- Ατομικές Ελευθερίες, 1982, σελ.245

³² Είτε ως γενική συνταγματική αρχή, διέπυσα τις σχέσεις Κράτους-κοινωνίας, είτε βάσει ειδικών συνταγματικών προβλέψεων, ως όρος ειδικών κατηγοριών σχέσεων Κράτους-κοινωνίας, π.χ. εθνική οικονομία

δύο περιπτώσεις : η περίπτωση περιορισμού της ασκήσεως των ατομικών δικαιωμάτων υπό του κοινωνικού συμφέροντος (αρνητική ή περιοριστική ενέργεια) και η περίπτωση της θεμελιώσεως στο κοινωνικό συμφέρον της ενεργού συμμετοχής του κράτους στην παραγωγή (θετική ενέργεια)³³.

Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση, ο περιοριστικός των ατομικών δικαιωμάτων ρόλος του κοινωνικού συμφέροντος αναπτύσσεται είτε άμεσα, κατά τη σύγκρουση συνταγματικών διατάξεων, που περιέχουν γενική ή ειδική ρήτρα κοινωνικού συμφέροντος (όπως το άρθρο 106 παρ. 2 Συντ.), είτε βάσει νόμου, που θεσπίζει κοινωνικούς περιορισμούς. Σχετικά με τη δεύτερη περίπτωση, αναγνωρίζεται στο νομοθέτη ευρύτατη εξουσία περιορισμού της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, βάσει των κοινωνικών διατάξεων του Συντάγματος και της γενικής συνταγματικής αρχής της προστασίας του κοινωνικού συμφέροντος (αρχή του κοινωνικού κράτους). Εδώ ανήκει και ο κοινωνικός έλεγχος της παραγωγής. Πρόκειται, δηλαδή, για μια σχέση συγκεκριμένου αλληλοπεριορισμού μεταξύ κοινωνικού και ιδιωτικού συμφέροντος, με άμεση επιρροή στο συναλλακτικό χώρο. Ο πυρήνας του προστατευομένου ατομικού δικαιώματος παραμένει απρόσβλητος από την περιοριστική ενέργεια του κοινωνικού συμφέροντος, πάντα σε αναφορά προς τη συγκεκριμένη περίπτωση. Κατά συνέπεια, νόμοι θεσπίζοντες κοινωνικούς

³³ Α.Ι.Μάνεσης, ό.π., σελ.246

περιορισμούς κρίνονται ως αντισυνταγματικοί όχι βάσει γενικής εκτιμήσεως του περιεχομένου τους, αλλά κατόπιν συγκεκριμένης εφαρμογής τους.

Ως προς τη δεύτερη περίπτωση, της θεμελιώσεως της ενεργού συμμετοχής του Κράτους στην οικονομική παραγωγή χάριν του κοινωνικού συμφέροντος, μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ αναγκαστικής αφαιρέσεως της ιδιοκτησίας της ιδιωτικής επιχειρήσεως και ιδρύσεως κρατικής επιχειρήσεως³⁴. Η πρώτη υπόκειται στους όρους και τους περιορισμούς των άρθρων 17 και 106 Συντ., ενώ η δεύτερη δεν υπόκειται σε περιορισμούς, αποτελούσα συνταγματική δυνατότητα του κράτους, που επαφίεται ως προς τον καθορισμό των όρων της στην πολιτική και, ιδιαίτερα, στη νομοθετική εξουσία. Αμφίβολη μοιάζει η υποταγή της εν λόγω δραστηριότητας στις αρχές της ισότητας και του ελευθέρου ανταγωνισμού έναντι των ιδιωτικών επιχειρήσεων, εφόσον θεμελιώνεται στο κοινωνικό συμφέρον, με αποτέλεσμα την αλλαγή των δεδομένων στο συναλλακτικό χώρο.

9. Περιπτώσιολογία

Η φυλή του συναλλασσομένου δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο του περιεχομένου των συναλλακτικών σχέσεων και δεν αποτελεί δικαιολογητικό λόγο επιβολής περιορισμών. Κατά συνέπεια, είναι αντισυνταγματική³⁵ η ανάρτηση σε

³⁴ Α.Ι.Μάνεσης, ό.π., σελ.246

³⁵ Άρθρα 4 παρ.1, 5 παρ.2, 106 παρ.2 Συντ.

ξενοδοχεία ή εστιατόρια πινακίδας, με την οποία απαγορεύεται η είσοδος πελατών ορισμένου χρώματος ή ορισμένης καταγωγής³⁶. Αντισυνταγματική κρίνεται και η άρνηση ενοικιάσεως δωματίου σε πελάτη ορισμένου χρώματος ή φυλής εκ μέρους του εκμισθωτή, εξαιρουμένων των περιπτώσεων, που υφίστανται λόγοι καθιστώντες γενικά αδύνατη την παροχή, όπως π.χ. σε περίπτωση ελλείψεως κενών δωματίων.

Οι πολιτικές πεποιθήσεις του μισθωτή, που αποτελούν συστατικό στοιχείο του αμυντικού δικαιώματος της ελεύθερης εκφράσεως των πολιτικών πεποιθήσεων, είναι στοιχείο άσχετο προς το περιεχόμενο της μισθωτικής σχέσεως, ως μη ανήκον στο περιεχόμενό της. Συνεπώς, προκύπτει ανομοιογενής αντίθεση ανάμεσα στην ελευθερία εκφράσεως των πολιτικών πεποιθήσεων και στο περιεχόμενο της μισθωτικής σχέσεως, όταν ο εκμισθωτής αφαιρεί από το παράθυρο του μισθίου τις τοποθετηθείσες από το μισθωτή πολιτικές αφίσες κατά τη διάρκεια προεκλογικής περιόδου, με αποτέλεσμα ο περιορισμός αυτός να θεωρείται συνταγματικά ανεπίτρεπτος. Επιπλέον, αντισυνταγματική και, επομένως, νομικά ανύπαρκτη είναι και η συμφωνία, βάσει της οποίας ψηφοφόρος υποχρεούται να δώσει την ψήφο του υπέρ συγκεκριμένου κόμματος ή συγκεκριμένου υποψηφίου, δεδομένου ότι η πολιτική ελευθερία, ως βασική εκδήλωση της ανθρώπινης αξίας, της φύσεως του ανθρώπου σαν πολιτικού ανθρώπου, είναι εκτός συναλλαγής και δεν μπορεί να είναι αντικείμενο συμβάσεων³⁷.

³⁶ Τέτοιες περιπτώσεις έχουν εμφανιστεί στις Η.Π.Α και τη Γερμανία

³⁷ Άρθρα 51 παρ.3, 52 Συντ.

Όσον αφορά στη συμμετοχή στην οικονομική ζωή, είναι αντισυνταγματική η άρνηση εμπόρου λιανικής πωλήσεως να πουλήσει τρόφιμα σε πελάτη εξαιτίας του φύλου, της εθνικότητάς του κ.λ.π., ως συμπεριφορά προσβάλλουσα το αμυντικό δικαίωμα της συμμετοχής στην οικονομική ζωή³⁸. Αντίθετα, δεν προσκρούει στο Σύνταγμα η παρεμπόδιση της εισόδου στο κατάστημα καταναλωτικού συνεταιρισμού προσώπων, τα οποία δεν είναι μέλη του συνεταιρισμού. Η ιδιότητα του μέλους του συνεταιρισμού αποτελεί βασικό στοιχείο της συγκεκριμένης διαπροσωπικής σχέσεως και προϋπόθεση για την ύπαρξη και τη λειτουργία του συνεταιρισμού. Είναι, επομένως, απαραίτητη η θεσμική προσαρμογή του δικαιώματος συμμετοχής στην οικονομική ζωή, στα πλαίσια του συγκεκριμένου θεσμού, του θεσμού του καταναλωτικού συνεταιρισμού.

Ανάλογα παραδείγματα απαντώνται και σε σχέση με το επάγγελμα και την εμπορική δράση. Συγκεκριμένα, δε θεωρείται αντισυνταγματική η διάταξη καταστατικού εμπορικής εταιρίας, κατά την οποία απαγορεύεται στους εταίρους να παράγουν ή να εμπορεύονται είδη, τα οποία παράγει και εμπορεύεται η εταιρία, γιατί δεν προσβάλλει την ελευθερία της οικονομικής δράσεως. Πρόκειται για απλό περιορισμό, που εδράζεται στη θεσμική προσαρμογή του δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας στα πλαίσια του θεσμού της εμπορικής εταιρίας. Αντίθετα, αντισυνταγματική είναι η διάταξη του καταστατικού, που απαγορεύει την άσκηση οποιασδήποτε εμπορίας στους εταίρους. Πρόκειται για αντίθεση κατ' αρχήν ομοιογενή, γιατί και η οικονομική ελευθερία και ο θεσμός της εμπορικής εταιρίας έχουν οικονομικό περιεχόμενο και ανάγονται στην ίδια μορφή

³⁸ Άρθρο 5 παρ.1

ανθρωπίνης δραστηριότητας, την εμπορική δραστηριότητα. Ενώ, όμως, ο περιορισμός της εμπορικής δραστηριότητας εμφανίζεται αρχικά δικαιολογημένος, ο περιορισμός αυτός κρίνεται αντισυνταγματικός, διότι δεν επιβάλλεται από την αιτιώδη συνάφεια. Η θεσμική προσαρμογή δεν είναι απεριορίστη, δεν μπορεί να καταργεί το ατομικό δικαίωμα. Κατά συνέπεια, νομικά ισχυρή είναι η διάταξη του καταστατικού, στο μέτρο που αναφέρεται στα παραγόμενα και εμπορευόμενα από την εταιρία είδη, άκυρη, όμως, όσον αφορά στα άλλα είδη.

Αντισυνταγματικές είναι και οι περιεχόμενες σε μισθωτικές συμβάσεις διατάξεις, που απαγορεύουν στο μισθωτή να φιλοξενεί άτομα στο μίσθιο ή να δέχεται επισκέψεις, διότι θίγουν το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής. Η αντίθεση, που δημιουργείται μεταξύ του συνταγματικού δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής και του περιεχομένου της συμβάσεως είναι ανομοιογενής, δεδομένου ότι στοιχείο ξένο προς το περιεχόμενο της συμβάσεως ανάγεται σε στοιχείο του περιεχομένου της. Επιπλέον, στερείται νομικού ερείσματος η αγωγή εξώσεως για το λόγο ότι η χρήση του μισθίου είχε συμφωνηθεί για συγκεκριμένο αριθμό προσώπων, πλην όμως η μισθώτρια οικογένεια απέκτησε παιδί. Τέλος, δεν είναι νόμιμοι οι όροι μισθωτικής σύμβασης, βάσει των οποίων ο εκμισθωτής αποκτά εξουσία παρακολουθήσεως της ιδιωτικής ζωής του μισθωτή.